

การศึกษาวิจัยภาพนรกในประเทศญี่ปุ่น: วิวัฒนาการและปัจจัยเกื้อหนุน ในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่

บทคัดย่อ

คติเรื่องนรกภูมิเป็นคติที่พบได้ในหลายประเทศ นอกจากจะพบในเอกสารลายลักษณ์อักษรแล้ว ยังพบการแสดงออกด้วยงานศิลปะ เช่น จิตรกรรม ภาพพิมพ์ งานศิลปะเหล่านี้เป็นหลักฐานชนิดหนึ่งที่ผู้ศึกษาคิดเกี่ยวกับนรกภูมินิยมใช้ประกอบการวิเคราะห์ บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวโน้มและปัจจัยที่ช่วยสนับสนุนการศึกษาวิจัยภาพนรกในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนปัจจุบันหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการศึกษานี้จะช่วยให้ทราบพัฒนาการการศึกษาเรื่องดังกล่าวและช่วยให้มองเห็นปัญหา รวมถึงแนวทางที่จะสามารถพัฒนาต่อยอดการศึกษาภาพประเภทนี้ต่อไป โดยได้กำหนดกรอบการศึกษา คือ งานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น จากการสำรวจพบว่า งานวิจัยภาพนรกเริ่มพบมากในยุค 1960 แต่ยังไม่ต่อเนื่อง จนกระทั่งถึงยุค 1990 จึงเติบโตขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งด้านปริมาณและประเด็นวิจัย และพบงานวิจัยมากที่สุดเมื่อเข้ายุค 2010 ทั้งนี้สันนิษฐานว่าแนวโน้มเช่นนี้น่าจะมีส่วนเกื้อหนุนจากลักษณะสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง บทบาทของพระพุทธศาสนาที่เปลี่ยนไป แนวโน้มการเผยแพร่ภาพนรกของญี่ปุ่นเอง รวมถึงงานศึกษาคติและภาพนรกของประเทศแถบเอเชียตะวันออก แม้งานวิจัยภาพนรกจะพัฒนาเรื่อยมาและเป็นที่สนใจให้เกิดการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมตั้งแต่ยุค 1960 แต่ยังคงพบปัญหาเรื่องหลักฐานไม่เพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษร และผลงานภาพเขียนตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 16 ซึ่งเพิ่งได้รับความสนใจในช่วง 1990

คำ

สำคัญ

นรกภูมิ, ภาพจิตรกรรม, วัฒนธรรมญี่ปุ่น,
พระพุทธศาสนา, ญี่ปุ่นสมัยใหม่

A Study on Hell Painting Research in Japan: Its Development and Supporting Factors in Modern Japan

Abstract

The concept of hell can be found in many countries, not only in manuscripts or through textual evidence, but also in art works such as paintings and prints. Those art works have been used as evidence by researchers in order to investigate the concept of hell or related subjects. This article's objective is to study the development of hell painting research and the supporting factors in Japan after WWII (after the occupation) in order to investigate the trends, problems, and prospects of conducting research on the topic. However, the scope of this paper is limited to Japanese hell painting research in Japan. According to a survey for this study, research in this area has increased from the 1960s although there has been a lack of continuity. In the 1990s, the rise in the amount of the research and its variety of topics can be noticed significantly. After that, the research reached its peak in the 2010s. This development may have been supported by the changes in society, Buddhism in modern Japan, the trend of Japanese hell painting exhibitions, and studies on East Asian countries' hell painting and exhibitions related to the subject in Japan. Though the research on Japanese hell painting in Japan has developed since the 1960s, many problems can be noticed, for instance, the lack of examples, especially regarding the paintings created after the latter part of the 16th century, and the need for background information to understand and analyze the works and their history more thoroughly.

Key words

Hell, Painting, Japanese culture,
Buddhism, Modern Japan

1. บทนำ

ในศาสนาพุทธมีแนวคิดเกี่ยวกับทุกติภูมิอันเป็นภาพที่คนบาปถูกลงทัณฑ์ หนึ่งในนั้นคือ “นรกภูมิ” ในพระสูตรและคัมภีร์ต่าง ๆ มักบรรยายลักษณะว่าเป็นภูมิอันร้อนยิ่ง เต็มไปด้วยไฟอันร้อนแรง และมีเครื่องทรมานมากมายรอลงทัณฑ์เหล่าคนบาป สำหรับพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่นก็พบแนวคิดเกี่ยวกับนรกภูมิสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยมิได้มีเพียงหลักฐานลายลักษณ์อักษรเท่านั้น หากยังพบภาพเขียนหลายรูปแบบอันมีฉากเป็นนรกภูมิด้วย ในบทความชิ้นนี้จะเรียกภาพที่วาดนรกภูมิว่า “ภาพนรก”¹

ภาพนรกในประเทศญี่ปุ่นที่เก่าแก่ที่สุดสืบเนื่องไปถึงสมัยศตวรรษที่ 8 อันเป็นยุคที่ศาสนาพุทธเข้ามาเผยแพร่แล้ว และได้รับความนิยมจากชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลทางการเมือง ภาพนรกได้รับการสร้างสรรค์สืบเนื่องต่อมาโดยมักใช้เป็นสื่อเผยแพร่แนวคิดพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ โดยเริ่มพบมากขึ้นหลังศตวรรษที่ 10 สันนิษฐานว่าเป็นเพราะสภาพการเมืองสมัยนั้นที่ขาดความมั่นคง ทั้งยังมีภัยพิบัติทางธรรมชาติและโรคระบาดมาก ทำให้ผู้คนสมัยนั้นมีประสบการณ์พบเห็นความตายที่เกี่ยวข้องกับตนและผู้อื่นอย่างใกล้ชิด สภาพสังคมเช่นนี้จึงน่าจะมีส่วนให้ความเชื่อและภาพลักษณ์เกี่ยวกับ “末法 (Mappou, ยุคธรรมปลาย)”² , “浄土 (Joudo, แดนสุขาวดี)” และ “地獄 (Jigoku, นรก)” แพร่หลายยิ่งขึ้น ประกอบกับนิกายต่าง ๆ ได้รับเอาแนวคิดเรื่องแดนสุขาวดีจากพระพุทธศาสนาจีนมาผนวกกับความเชื่อนิกายตน โดยเฉพาะนิกาย 天台 (Tendai, นิกาย

ภาพที่ 1 ภาพ 閻魔府之凶 (Enmafu-no-zu) วัด 東明 (Toumyou) (สมัยปลายศตวรรษที่ 18-ต้นศตวรรษที่ 19)

เห็นโต) และ 浄土 (Joudo, นิกายสุขาวดี) ในยุคนี้จึงมีพระสูตรและคัมภีร์ที่กล่าวบรรยายลักษณะของสุขาวดีและทุกติภูมิมาก คงเพื่อจูงใจให้ผู้คนหลีกเลี่ยงทุกติภูมิแล้วไปหาแดนสุขาวดีแทน³ ต่อมานับแต่ศตวรรษที่ 13 ซึ่งเกิดนิกายใหม่ ๆ และสภาพเศรษฐกิจของวัดต่าง ๆ เริ่มไม่มั่นคง พบว่าภาพนรกได้รับการสร้างสรรค์มากยิ่งขึ้นอีก คงเพราะมีนิกายต่าง ๆ จัดเทศน์ประกอบรูปเพื่อเผยแพร่คำสอนและจูงใจให้ผู้คนหันมานับถือวัดหรือนิกายของตน เมื่อเข้าสู่ยุคเอโดะ (ค.ศ. 1615-1868) นับแต่ต้นศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา⁴ พบหลักฐานภาพ

¹ “ภาพนรก” ในประเทศญี่ปุ่นมีทั้งภาพที่วาดเพียงฉากนรก และภาพที่วาดฉากนรกเป็นส่วนประกอบในงานชิ้นใหญ่ แต่จากการศึกษาพบว่า ภาพที่ 2 แบบต่างให้อิทธิพลซึ่งกันและกัน ดังนั้น การวิจัยภาพนรกจึงน่าจะขาดการพัฒนาการศึกษาภาพทั้ง 2 รูปแบบไม่ได้ ในบทความชิ้นนี้เมื่อกล่าวถึง “ภาพนรก” จึงหมายถึงภาพที่วาดฉากนรก โดยภาพนั้นจะวาดเป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดของผลงานก็ได้ ด้วยเหตุนี้ผลงานที่ไม่ได้ใช้ชื่อ “ภาพนรก” และงานวิจัยเกี่ยวกับงานเหล่านั้นจึงนำมาใช้วิเคราะห์ด้วย

² สำหรับศัพท์เฉพาะภาษาญี่ปุ่นในบทความนี้จะระบุด้วย 1. อักษรคันจิ 2. เสียงอ่าน (อักษรโรมัน) และ/หรือความหมายในวงเล็บ สำหรับชื่อนักวิจัยระบุด้วย 1. อักษรคันจิ 2. เสียงอ่าน (อักษรโรมัน ตัวเอน)

³ TANTISUK Namsai, 2016, pp. 19-20.

⁴ ยุคสมัยในบทความนี้แบ่งช่วงปีตามกรอบประวัติศาสตร์ศิลป์โดยอ้างอิงจาก 辻惟雄 TSUJI Nobuo (2009) 『日本美術史 Nihonbijutsushi』

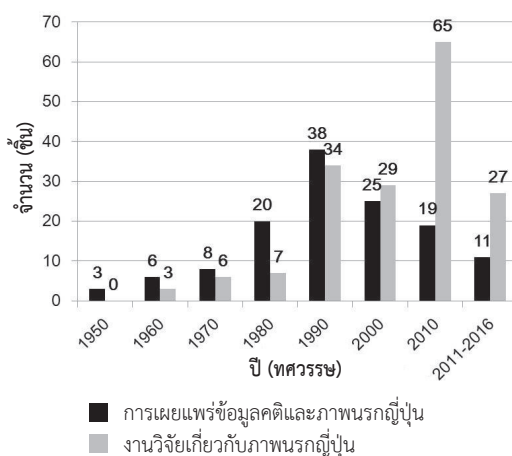
ประเภทนี้มากยิ่งขึ้นอีก เพราะปัจจัยทางสภาพสังคมที่ทำให้ประชาชนและวัดใกล้ชิดกัน⁵ ลักษณะภาพโดยมากยังคงเป็นภาพแขวนขนาดใหญ่คล้ายยุคก่อน (ภาพที่ 1) แต่ต่อมาเมื่อเข้าสู่ยุคเมจิ (ค.ศ. 1868-1912) การรณรงค์ต่อต้านศาสนาพุทธรุนแรงขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่รับเอาแนวคิดตะวันตกเข้ามา จึงอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พบภาพนรกน้อยลงเมื่อเทียบกับสมัยเอโดะ ถึงกระนั้นภาพเหล่านี้ก็ยังสืบทอดต่อมา และมีการสร้างสรรค์ภาพประเภทนี้มาในปัจจุบัน

จากวิวัฒนาการภาพนรกข้างต้น จะเห็นได้ว่าการสร้างสรรค์ต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน รายละเอียดของภาพแต่ละยุคสมัยแสดงให้เห็นแนวคิดพระพุทธรศาสนา ประวัติศาสตร์ สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญอีกประเภทหนึ่งที่นักวิจัยใช้ประกอบการค้นคว้าประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมา นอกเหนือจากพัฒนาการทางศิลปะ งานศึกษาวิจัยเรื่องภาพนรกญี่ปุ่นในประเทศญี่ปุ่นนั้นมีจำนวนมาก แต่จากการสำรวจ ผู้เขียนเห็นว่ายังมีความเป็นไปได้อีกหลายประเด็นที่ยังศึกษาต่อไปได้อีก บทความชิ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิวัฒนาการการวิจัยภาพนรกในประเทศญี่ปุ่น อีกทั้งวิเคราะห์ปัจจัยเกื้อหนุนและปัญหาในการวิจัย เพื่อเสนอแนะความเป็นไปได้เหล่านั้น

2. วิวัฒนาการการศึกษาวิจัยภาพนรกในประเทศญี่ปุ่น

ในการเก็บข้อมูลงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น ผู้เขียนได้ทำการสืบค้นบทความงานวิจัยจากฐานข้อมูล Scholarly and Academic Information Navigator (CiNii) โดยใช้คำสำคัญได้แก่ 地獄 (Jigoku)、六道 (Rokudou,

ภูมิทั้ง 6)、熊野観心十界 (Kumanokanshinjikkai, ภาพแดนคุมาโนะสำหรับพินิจจิตเพื่อหลักธรรม 10 โลก)、立山曼荼羅 (Tateyama-mandara, ภาพมันดาลาแดนทาเทยามะ)⁶ โดยสืบค้นตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนค.ศ. 2016 แต่เนื่องจากก่อนยุค 1960 ผู้เขียนไม่พบข้อมูลงานวิจัยเรื่องภาพนรกญี่ปุ่น จึงไม่ขอกล่าวถึงในบทความนี้

แผนภูมิที่ 1 แนวโน้มการเผยแพร่และการศึกษาวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่พุทธศักราชที่ 1950 - ค.ศ. 2016 (ที่มา: สรุปร่วมโดยผู้เขียน)

จากผลการสำรวจงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นสามารถแบ่งช่วงเวลาได้เป็น 4 ช่วง ดังนี้

2.1 ทศวรรษที่ 1960-1970

จากการสำรวจงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พบงานเมื่อเข้าสู่ยุค 1960 เช่น 大串純夫 OOGUSHI Sumio (1954a, 1954b) งานที่นำมาใช้วิเคราะห์เป็นจิตรกรรมทางพุทธศาสนาระหว่าง

⁵ ในสมัยเอโดะ รัฐบาลใช้ระบบ 寺請制度 (Terauke-seido) อันเป็นระบบที่ทำให้ประชาชนต้องลงทะเบียนอุปัถุมักวัด อีกทั้งเข้าร่วมงานบุญทำพิธีต่าง ๆ ตามระเบียบของนิกายนั้น ๆ รวมไปถึงพิธีศพและพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตายด้วย จึงสันนิษฐานว่าสมัยดังกล่าวคงมีโอกาสที่ประชาชนจะสั่งภาพประเภทนี้ถวาย หรือมีโอกาสรับชมภาพประเภทนี้มาก

⁶ สืบค้นข้อมูลล่าสุดเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2559

ศตวรรษที่ 11-13 งานเหล่านี้วิเคราะห์หรืออธิบายหรือคาดเดาองค์ประกอบภาพจากหลักฐานอันเป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตาม แม้เริ่มพบงานวิจัยภาพนรกในยุค 1960 แต่เมื่อสำรวจการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับภาพนรกในญี่ปุ่น พบว่ามีมาตั้งแต่ก่อนยุค 1960 ยิ่งหากนับความเป็นมาของเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งสามัญชนสามารถชมภาพนรกประกอบด้วยคงจะย้อนขึ้นไปได้ถึงสมัยศตวรรษที่ 13 เลยทีเดียว จึงกล่าวได้ว่ามีการสะสมและเผยแพร่ข้อมูลต่าง ๆ บ้างแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อรากมาตั้งแต่ก่อนยุค 1960 และช่วยสนับสนุนการศึกษาวิจัยในสมัยต่อ ๆ มา

หลังจากนั้นเมื่อเข้าสู่ยุค 1970 งานวิจัยเรื่องภาพนรกญี่ปุ่นมักหยิบยกผลงานที่เกี่ยวข้องกับงานวรรณคดีหรืองานวรรณกรรมทางพุทธศาสนามาใช้วิเคราะห์ เช่น งานวิจัยเรื่องการบรรยายภาพนรกในบทกลอน “地獄絵を見て (Jigoku-e wo mite)” ของพระ西行 (Saigyō, ค.ศ. 1118-1190), เรื่องภาพนรกหรือภาพภูมิทั้ง 6 ที่ได้รับอิทธิพลจากหนังสือเรื่อง “往生要集 (Oujouyoushuu)” ของพระ源信 (Genshin, ค.ศ. 942-1017) เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น 片野達郎 KATANO Tatsuro (1967) นอกจากบทความความวิจัยแล้ว ในยุคนี้ยังพบนิทรรศการเกี่ยวกับภาพนรก หรือภาพประเภทอื่นที่เกี่ยวข้องหลายลักษณะ⁷ รวมทั้งปลายยุคยังมีวารสารฉบับพิเศษหัวข้อภาพนรกออกจำหน่ายด้วย ได้แก่ วารสาร “古美術 (Kobijutsu)” ฉบับที่ 23 วางจำหน่ายเมื่อปี ค.ศ. 1968 ในวารสารเล่มนี้รวมข้อเขียนของ 宮次男 MIYA Tsugio นักประวัติศาสตร์ศิลป์ญี่ปุ่น พร้อมพิมพ์ภาพประกอบอันเป็นภาพนรกและภาพประเภทที่เกี่ยวข้อง เช่น ภาพ 六道絵 (Rokudou-e,

ภาพภูมิทั้ง 6) ภาพ 十王図 (Juuou-zu, ภาพราชายมโลกทั้ง 10) อย่างไรก็ตาม แม้จะเห็นงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นมากขึ้น อีกทั้งมีวารสารฉบับพิเศษในปลายยุค 1970 ซึ่งแสดงให้เห็นแนวโน้มความนิยมศึกษาและความสนใจเรื่องภาพนรกญี่ปุ่นที่เพิ่มขึ้น แต่เมื่อพิจารณาจากผลสำรวจ จะเห็นได้ว่ายังขาดความต่อเนื่อง และยังคงเน้นใช้หลักฐานจากยุคโคโคได-จูเซ⁸

2.2 ทศวรรษที่ 1980-1990

เมื่อเข้าสู่ยุค 1980 ก็ยังคงมีการเผยแพร่และศึกษาวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น เช่นเดียวกับแนวโน้มช่วงแรก (ยุค 1960-1970) ผลงานที่ใช้วิเคราะห์ส่วนมากยังคงเป็นงานจากยุคโคโคได-จูเซ และงานที่มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างพุทธศิลป์และวรรณกรรมพุทธศาสนา แม้จะยังไม่พบงานวิจัยที่เน้นภาพนรกหลังยุคจูเซเป็นหลัก แต่จากผลสำรวจ เริ่มพบงานเขียนและงานวิจัยที่เชื่อมโยงคตินรกภูมิยุคคินเซ⁹ รวมถึงสมัยเมจิบ้างแล้วในปลายยุค 1980 ได้แก่ 武田八洲満 TAKEDA Yasumi (1978) และ 関山和夫 SEKIYAMA Kazuo (1978) แม้จะพบเพียง 2 ชิ้น แต่ก็แสดงให้เห็นว่าเริ่มมีนักวิจัยหันมาเห็นความสำคัญของการศึกษาแนวคิดนรกภูมิในยุคอื่น นอกเหนือจากโคโคได-จูเซ

ยุค 1990 นับเป็นยุคที่พบงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นสูงขึ้นมากถึง 34 ชิ้น เพิ่มจากยุคก่อนหน้าถึง 27 ชิ้น อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคเติบโตของงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นทีเดียว ไม่เพียงแต่การเผยแพร่ภาพนรกในโอกาสต่าง ๆ ผลงานการสำรวจวิจัยภาพนรกในยุคนี้ยังช่วยให้นักวิจัยมีตัวอย่างใหม่สำหรับวิเคราะห์ได้หลายประเด็นขึ้น เช่น งานสำรวจภาพ 六道絵 (Rokudou-e) ของวัด 極楽

⁷ เกี่ยวกับการเผยแพร่ภาพนรกในญี่ปุ่นและการศึกษาวิจัยจะอธิบายต่อไปอย่างละเอียดในข้อ 3.1

⁸ ยุคโคโคได (古代, Kodai) เป็นคำเรียกรวมสมัยโคฟู่น (ราว ค.ศ. 300-593) - สมัยเฮอัน (ค.ศ. 794-1192) แต่เนื่องจากงานจิตรกรรม โดยเฉพาะภาพนรกนั้นไม่พบตัวอย่างก่อนสมัยนารา (ค.ศ. 710-794) คำว่าโคโคไดในบทความนี้จึงหมายถึงเพียงสมัยนารา-เฮอันเท่านั้น ยุคจูเซ (中世, Chuusei) เป็นคำเรียกรวมสมัยคามุระ (ค.ศ. 1192-1333) - มุโรมาจิ (ค.ศ. 1392-1573)

⁹ ยุคคินเซ (近世, Kinsei) เป็นคำเรียกรวมสมัยเอซิจิ-โมโทยามะ (ค.ศ. 1573-1615) - สมัยเอโดะ (ค.ศ. 1615-1868)

(Gokuraku) โดย 菅村亨 SUGAMURA Tooru เมื่อปี ค.ศ. 1987, ภาพ 六道絵 (Rokudou-e) ซึ่งเก็บรักษาหอศิลป์ 出光美術館 (Idemitsu-bijutsukan) โดย 矢島新 YAJIMA Arata เมื่อปี ค.ศ. 1989 เป็นต้น การมีตัวอย่างวิเคราะห์เพิ่มเติมมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ประเด็นปัญหาในการวิจัยกว้างยิ่งขึ้น นอกจากนี้งานที่สำรวจพบ ส่วนมากล้วนมีโครงสร้างการจัดวางองค์ประกอบคล้ายคลึงกัน ช่วยแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิยมของการสร้างสรรค์ภาพประเภทนี้โดยเฉพาะในยุคจูเซ งานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นในช่วงนี้จึงไม่หยุดเพียงการศึกษาผลงานชิ้นหนึ่งชิ้นใด หากแต่มีงานวิจัยที่ศึกษาภาพนรกญี่ปุ่นโดยรวมเพิ่มขึ้นด้วย เช่น การศึกษาพัฒนาการภาพนรกตามยุคสมัย หรือการทดลองแบ่งประเภทจิตรกรรมซึ่งสื่อถึงแนวคิดภูมิหลังความตาย

งานวิจัยของ 宮次男 MIYA Tsugio (1988) และ 中野玄三 NAKANO Genzou (1989) ทั้ง 2 งานต่างเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงประเด็นการศึกษาภาพนรกได้อย่างดี ทั้งยังรวบรวม สรุปให้เห็นแนวโน้มพัฒนาการของภาพประเภทนี้ตั้งแต่ยุคโคะโคะจูเซด้วย ช่วยให้นักวิจัยยุคต่อมามองเห็นภาพรวมการสร้างสรรค์ภาพนรกญี่ปุ่นได้ชัดเจนขึ้น จนสามารถเสนอประเด็นศึกษาใหม่ ๆ กล่าวคือ นอกจากงานวิจัยที่ศึกษาที่มาขององค์ประกอบต่าง ๆ ในภาพ ลักษณะนำเสนอที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ยังพบงานวิจัยที่ศึกษาประเด็นเรื่องการใช้และการสร้างมิติในอาคาร อีกทั้งมีการวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องราว และวิวัฒนาการองค์ประกอบภาพด้วย ยกตัวอย่างเช่น 渡辺昭五 WATANABE Shougo (1987), 林雅彦 HAYASHI Masahiko (1990) เป็นต้น งานทั้ง 2 ชิ้นนี้มีจุดร่วมคือล้วนเป็นงานที่วิเคราะห์การนำภาพนรกมาใช้ในการเทศนาวาระต่าง ๆ ส่วนงานชิ้นหลังมีจุดเด่นเพิ่มที่วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างงานวรรณกรรมซึ่งแสดงคติในท้องถิ่น และภาพนรกที่แสดงฉากดังกล่าว เป็นการแสดง

ความเกี่ยวเนื่องทางภูมิศาสตร์ซึ่งแสดงออกทางภาพเขียน นอกจากนี้ยังพบงานวิจัยที่ศึกษาภาพประกอบในหนังสือที่วาดฉากนรกภูมิด้วย ภาพเหล่านี้แม้ไม่ใช่งานจิตรกรรมที่ใช้ในเทศกาลหรือพิธีของวัด แต่ก็มีความสัมพันธ์กับแนวคิดนรกภูมิที่แพร่หลายในสมัยนั้น รวมถึงอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์ที่เจริญเติบโตมากในสมัยเอโดะ หากพิจารณาจากปัจจัยเหล่านี้ สามารถคาดเดาได้ว่าภาพประกอบเหล่านี้จะแพร่หลายในหมู่สามัญชน และมีองค์ประกอบที่แสดงภาพลักษณะนรกภูมิที่คนสมัยนั้นมีร่วมกัน งานวิจัยที่ศึกษางานหรือประเด็นดังกล่าวได้แก่ 宮次男 MIYA Tsugio (1990) ศึกษารูปแบบภาพประกอบหนังสือเรื่อง “往生要集 (Oujouyoushuu)” ซึ่งตีพิมพ์หลายครั้งในสมัยเอโดะ-เมจิ

จากที่กล่าวมาจึงอาจพิจารณาได้ว่า ยุค 1980-1990 เป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในการศึกษาภาพนรกญี่ปุ่น โดยมีแนวโน้มเติบโตมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งแง่ปริมาณและความหลากหลายของประเด็นวิจัย

2.3 ทศวรรษที่ 2000-2010

เมื่อเข้าสู่ยุค 2000 การเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับภาพและคติธรรมยิ่งเพิ่มมากขึ้น มีนักวิจัยนำเสนอผลการสำรวจวิจัยอย่างต่อเนื่อง เช่น 鷹巢純 TAKASU Jun, 矢島新 YAJIMA Arata และ 林雅彦 HAYASHI Masahiko ผลการออกสำรวจในจังหวัดต่าง ๆ หลายภูมิภาคพบว่า มีภาพนรกเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ จำนวนมาก โดยเฉพาะภาพที่สร้างสรรค์ขึ้นในยุคคินเซ ปัจจุบันพบกว่า 100 ชิ้น และเมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบภาพแล้วจะพบความเปลี่ยนแปลงที่ต่างจากงานยุคก่อน ซึ่งอาจเกิดจากความเชื่อในท้องถิ่นหรือความเชื่อที่ต่างไปตามยุคสมัย และมีความเชื่อมโยงกับคติธรรม-สวรรค์ ปัจจุบัน ผลสำรวจเช่นนี้มีส่วนให้นักวิจัยเริ่มเห็นความสำคัญของภาพนรกหลังยุคจูเซ และภาพของท้องถิ่นยิ่งขึ้น จนเริ่มมีงานวิจัยที่รวบรวม ศึกษาภาพนรก และ

พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างการแสดงออกทัศนรกรกับความเชื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะงานสมัยเอโดะ-เมจิ ซึ่งเดิมที่ไม่ได้เป็นที่สนใจของนักวิจัยภาพประเภทนี้มากนัก ดังที่ 鷹巢純 TAKASU Jun ได้ให้ความเห็นไว้เมื่อค.ศ. 1993¹⁰

การที่มีงานวิจัยเกี่ยวกับภาพนรกญี่ปุ่นหลังยุคจูเซเพิ่มขึ้นเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นแนวโน้มการวิจัยที่ต่างไปจากเดิม และอาจรวมถึงจุดอ้อมตัวของกรวิจัยภาพยุคโคะโด-จูเซก็เป็นได้ งานวิจัยยุค 2000 ที่เน้นภาพหลังยุคจูเซ ยกตัวอย่างเช่น 矢島新 YAJIMA Arata (1996), 西田直樹 NISHIDA Naoki (1998)¹¹ เป็นต้น งานเหล่านี้นอกจากมีจุดร่วมที่เน้นภาพยุคเอโดะแล้ว ยังมีประเด็นที่คล้ายคลึงกันคือ กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งพิมพ์และองค์ประกอบในภาพ แสดงให้เห็นสภาพสังคมที่มีส่วนเกี่ยวพันในการสร้างสรรค์ภาพนรกยุคดังกล่าว

นอกจากนั้นงานวิจัยที่ศึกษาภาพประกอบในหนังสือที่วาดฉากนรกภูมิยังคงพบในยุค 2000 เช่นกัน เช่น 宮次男 MIYA Tsugio (1991), 井上啓治 INOUE Keiji (1993), 西田直樹 NISHIDA Naoki (2000b) เป็นต้น ประเด็นการศึกษาภาพประกอบในยุคนี้ ได้แก่ รูปแบบที่พบความเกี่ยวเนื่องระหว่างภาพประกอบ, ภาพพิมพ์ (浮世絵, Ukiyo-e) และจิตรกรรม แนวคิดนรกภูมิ ซึ่งนำเสนอในภาพที่เหมือนหรือต่างจากยุคก่อนทั้งภาพรวมและส่วนย่อย การใช้ข้อมูลจากหนังสือรวมถึงภาพประกอบในการเทศนา ฯ จึงจะเห็นได้ว่ามีการศึกษาการส่งต่อและรับเอาแนวคิดหรือภาพลักษณะนรกภูมิจากหนังสือชนิดเดียวกันคือหนังสือด้วยกัน รวมถึงระหว่างสื่อต่างชนิดกัน เช่น หนังสือ-ภาพพิมพ์ หนังสือ-จิตรกรรม

เป็นต้น จากแนวโน้มการศึกษาทั้งหลายข้างต้นอาจกล่าวได้ว่ายุค 2000 เป็นช่วงที่แนวโน้มการให้ความสนใจศึกษาภาพนรกในท้องถิ่น และที่แพร่หลายในหมู่สามัญชน ด้วยรูปแบบต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อเข้าสู่ยุค 2010 งานวิจัยเรื่องภาพนรกญี่ปุ่นเติบโตถึงจุดสูงสุดหากเปรียบเทียบกับยุคอื่น โดยพบบทความงานวิจัยมากถึง 65 ชิ้น จากผลสำรวจ งานวิจัยที่ใช้ภาพนรกหลังยุคจูเซและภาพนรกในท้องถิ่นยังคงได้รับความสนใจต่อเนื่อง เช่น งานวิจัยสำรวจภาพ 熊野観心十界曼荼羅 (Kumanokanshinjikkai-mandara) ในเกาะฮอนชูถึงชิโกะกุโดย 山本亜衣子 YAMAMOTO Aiko (2002), 小栗栖健治 OGURISU Kenji (2004, 2007) งานวิจัยภาพนรกในภูมิภาคโทโฮคุ โดย 錦仁 NISHIKI Hitoshi (2003) หรืองานวิจัยภาพ 往生要集絵 (Oujouyoushuu-e) โดย 西田直樹 NISHIDA Naoki (2001), 加須屋誠 KASUYA Makoto (2007) เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นหากไม่กำหนดกรอบเพียงงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ภาพนรกยังนำไปใช้ในงานวิจัยด้านต่าง ๆ มากมาย ทั้งประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรมพุทธศาสนา พัฒนาการแนวคิดต่าง ๆ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ วรรณคดีเปรียบเทียบ นับได้ว่าภาพประเภทนี้ได้กลายเป็นหลักฐานหนึ่งที่ใช้วิเคราะห์เรื่องดังกล่าวอย่างกว้างขวาง

ยิ่งไปกว่านั้นวารสารฉบับพิเศษและหนังสือรวมบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนรกและคติโลกหลังความตายก็มีตีพิมพ์ในยุคนี้ด้วย ตัวอย่างเช่น “日本文学 (Nihonbungaku)” (ฉบับ 50 (10) 近世-「異界」への憧憬 (Kinsei-“Ikai” e-no-shoukei), 2001) “絵解き研究 (Etokikenkyuu)” (ฉบับ 20-21) 熊野観

¹⁰ 鷹巢純 TAKASU Jun ให้ความเห็นว่า “ผลงานจิตรกรรมประเภทภาพนรกภูมิทั้ง 6 ที่หลงเหลือในปัจจุบันส่วนมากเป็นงานสมัยหลังศตวรรษที่ 13 แต่ในทางประวัติศาสตร์ศิลป์ ผลงานที่ยกมาเป็นตัวอย่างวิจัยมักเป็นภาพที่สร้างสรรค์ก่อนศตวรรษที่ 13 ส่วนงานในยุคหลังจากนั้นมักไม่ค่อยได้รับความสนใจ” (鷹巢純, 1993, p. 39. ผู้เขียนแปลความ)

¹¹ อ้างอิงจากฉบับตีพิมพ์เพื่อจำหน่าย ค.ศ. 2000

心十界曼荼羅を読み解く(Kumanokanshinjikkai- mandara-wo-yomitoku), 2007) และ “国宝六道絵 (Kokuhou Rokudou-e)” (2007) เป็นต้น นอกจากนี้ ผลการศึกษาเหล่านี้ ยังมีนิทรรศการเกี่ยวกับภาพ นรกที่รวมเอาผลงานอันมีชื่อเสียงมาจัดแสดง ได้แก่ นิทรรศการ “地獄遊覧: 地獄草紙から立山 曼荼羅まで (Jigokuyuuran: Jigoku-zoushi kara Tateyama-mandara made)” ณ พิพิธภัณฑ์ 立山博物館 (Tateyama-hakubutsukan) จังหวัด โทยามะ (ค.ศ. 2001) สุจิตร์งานนี้ตีพิมพ์ในปีเดียวกัน นั้นเอง สุจิตร์ หนังสือ วารสารต่าง ๆ เหล่านี้กลายเป็น แหล่งข้อมูลสำคัญของนักศึกษาและช่วยจุดประเด็นวิจัย เนื่องจากส่วนใหญ่ไม่ได้มีเพียงภาพประกอบเท่านั้น ยังมีข้อมูลพื้นฐานและบทอธิบายงานแต่ละชิ้น แม้ว่าบท อธิบายงานหลายชิ้นยังมีข้อมูลไม่ครบถ้วน แต่ก็ช่วยให้ มองเห็นว่า มีประเด็นใดที่วิจัยแล้ว ประเด็นใดที่ยังต้อง วิจัยเพิ่มเติม องค์ประกอบใดในภาพที่ยังไม่สามารถหา แหล่งอ้างอิงได้ เป็นต้น การที่ยุค 2010 มีงานนิทรรศการ และวารสารฉบับพิเศษเช่นนี้ออกเผยแพร่แสดงให้เห็น ถึงความสนใจในการศึกษาภาพนรก อีกทั้งเมื่อพิจารณา ผลงานที่นำเสนอยังพบว่าภาพที่สร้างสรรค์ตั้งแต่สมัย เอโดะเป็นต้นมามีจำนวนมาก จึงคาดเดาได้ว่าเมื่อถึงยุค 2010 นอกจากข้อมูลพื้นฐานสำหรับศึกษาภาพเหล่านี้ จะมีมากขึ้นจนสามารถวิจัยได้แล้ว คุณค่าของงานเหล่านี้ ในฐานะหลักฐานสำหรับศึกษาวิจัยยังได้รับการยอมรับ กว้างขวางขึ้นด้วย

2.4 ค.ศ. 2011-2016

หลังจากยุค 2010 ที่การวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น เติบโตอย่างมาก แนวโน้มการศึกษาภาพนรกญี่ปุ่นช่วง ค.ศ. 2011-2016 ก็ไม่ต่างจากยุคก่อนหน้านัก กล่าวคือ ในระยะเวลา 6 ปีพบบทความงานวิจัย 27 ชิ้น โดยยังคง มีการออกสำรวจตัวอย่างใหม่ ๆ ในแต่ละท้องถิ่น ตีความ

องค์ประกอบและโครงสร้างภาพ วิเคราะห์แนวคิด เบื้องหลังการสร้างสรรคผลงาน เชื่อมโยงสู่คติความเชื่อ หรือประเด็นด้านต่าง ๆ ดังเห็นได้จากงานวิจัยหลายชิ้น ไม่ว่าจะเป็น 林雅彦 HAYASHI Masahiko (2011), 田村正彦 TAMURA Masahiko (2015), 曾田めぐみ SODA Megumi (2015) ฯลฯ

นอกจากงานวิจัยจิตรกรรมแล้ว งานศึกษาวิจัย ภาพพิมพ์และภาพประกอบเกี่ยวกับนรกภูมิก็ยังคงพบ ในยุคนี้ อีกทั้งพบว่า มีงานวิจัยหลายชิ้นที่มุ่งหาความ เชื่อมโยง การส่งต่อและการรับเอาอิทธิพลการนำเสนอ ภาพนรกระหว่างภาพประกอบและภาพจิตรกรรม เช่น 小栗栖健治 OGURISU Kenji (2011), TANTISUK Namsai (2016) เป็นต้น งานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นมีจุดร่วมที่การ วิเคราะห์ความเหมือนความต่างระหว่างภาพจิตรกรรม 往生要集絵 (Oujouyoushuu-e) และภาพประกอบ ในหนังสือ “往生要集 (Oujouyoushuu)” ซึ่งตีพิมพ์ สมัยเอโดะ-เมจิ นอกจากนี้งานวิจัยชิ้นหลังยังกล่าวถึง การนำเสนอ นรกภูมิ ทั้งที่คล้ายตามตัวบทใน “往生要 集 (Oujouyoushuu)” และที่ต่างออกไปซึ่งน่าจะได้รับ อิทธิพลจากคติ นรกภูมิสมัยนั้น

จากผลการสำรวจสรุปได้ว่า การศึกษาวิจัยภาพ นรกญี่ปุ่นเริ่มพบมากในยุค 1960 แม้จะมีการสำรวจ วิจัยในระยะต่อมา แต่ก็ไม่ปรากฏความต่อเนื่อง อีกทั้ง งานวิจัยเน้นวิเคราะห์ผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นระหว่างยุค โคะได-จูเซ จนกระทั่งเข้าสู่ยุค 1990 โดยเฉพาะปลาย ยุคดังกล่าว แนวโน้มงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นเติบโตขึ้น อย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งพบว่าประเด็นและตัวอย่างที่ใช้ ในการศึกษาหลากหลายขึ้น และเมื่อเข้าสู่ยุค 2010 พบ งานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นมากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะงาน วิจัยที่ใช้ภาพหลังยุคจูเซแสดงให้เห็นการยอมรับคุณค่า ในทางศิลปะและในฐานะเป็นตัวอย่างสำหรับวิเคราะห์ ประเด็นต่าง ๆ และยังคงแสดงให้เห็นว่ามีการเก็บข้อมูล เกี่ยวกับภาพเหล่านั้นจนถึงขั้นที่สามารถนำมาวิจัยได้

ต่อมาในค.ศ. 2011-2016 ยังคงพบงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น โดยมีแนวโน้มคล้ายกับยุคก่อนหน้า ทั้งด้านประเด็นการศึกษาและภาพตัวอย่างสำหรับวิเคราะห์

3. ปัจจัยที่ก่อเหตุความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาวิจัยภาพนรก

จากผลการสำรวจในข้อ 2 พบว่างานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นเริ่มเห็นแนวโน้มความนิยมตั้งแต่ช่วง 1990 และเมื่อเข้าสู่ยุค 2010 ก็เติบโตอย่างมาก ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้น่าจะได้รับการสนับสนุนจากหลายปัจจัย อย่างไรก็ตาม ยังไม่พบบทความซึ่งวิเคราะห์แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงและปัจจัยสนับสนุนการวิจัยภาพนรกด้วยเหตุนี้ นอกจากแสดงแนวโน้มการวิจัยภาพนรกดังในข้อ 2 แล้ว ผู้เขียนจึงเพิ่มเติมบทวิเคราะห์เกี่ยวกับปัจจัยสนับสนุนทั้งทางสังคม ศาสนา ความก้าวหน้าในแวดวงวิชาการ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่ตัวอย่างวิจัย ดังต่อไปนี้

3.1 สภาพสังคมกับบทบาทและการเผยแพร่ภาพนรกในประเทศญี่ปุ่น

เนื่องจากบทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวโน้มการวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น ผู้เขียนจึงจะกล่าวถึงแนวโน้มที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม และการเผยแพร่ข้อมูลภาพ-แนวคิดนรกภูมิตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เท่านั้น

3.1.1 葬式仏教 (Soushiki-bukkyou) กับสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่

แนวคิดพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่นต่างสัมพันธ์กับความเป็นความตายและสังสารวัฏอย่างไม่อาจแยก ไม่ว่าจะเป้าหมายจะเป็นการหลุดพ้นจากความ

ทุกข์ จากวัฏสงสาร จากทุกคติภูมิ มุ่งสู่แดนสุขาวดีของพระพุทธองค์ใด ล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นความตายทั้งสิ้น นอกจากนี้ในกายส่วนใหญ่ยังใช้ความหวาดกลัว ความกังวล ความไม่แน่นอนที่บุคคลมีต่อความตายเป็นเครื่องมือเผยแพร่ศาสนามาตั้งแต่อดีต อย่างไรก็ตาม แนวคิดที่มีต่อคติเหล่านี้ย่อมแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

ศาสนาพุทธมีบทบาทเพื่อรับใช้รัฐมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นสมัยเอโดะ และสืบเนื่องจนกระทั่งปลายสมัย เนื่องจากรัฐบาลทหารมีนโยบายควบคุมการเคลื่อนไหวของประชากร พร้อมทั้งควบคุมอำนาจวัด โดยตั้งระบบ寺請制度 (Terauke-seido)¹² ขึ้นมา ระบบนี้บังคับให้ประชาชนทุกคนวัยเรือนลงทะเบียนเป็นพุทธมามกะระงูวัดที่ตนสังกัด เมื่ออยู่กับวัดใดย่อมต้องทำหน้าที่อุปถัมภ์วัด อีกทั้งต้องเข้าร่วมประกอบพิธีต่าง ๆ กับวัดนั้น เช่น พิธีศพและพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ดังนั้นจากเดิมที่ไม่มีข้อกำหนดการจัดพิธีศพ หรือการทำบุญอุทิศส่วนกุศล เมื่อมีระบบนี้ประชาชนจึงจำเป็นต้องจัดพิธีอย่างพุทธ พิธีศพและพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตายตามแบบศาสนาพุทธจึงแพร่หลายในวงกว้าง จนกลายเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาญี่ปุ่นที่เน้นการประกอบและทำพิธีศพ รวมถึงพิธีที่เกี่ยวข้องกับความตาย เรียกลักษณะพระพุทธศาสนาเช่นนี้ว่า “葬式仏教 (Soushiki-bukkyou)¹³” ในปัจจุบันก็ยังพบว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความตาย เช่น พิธีศพหรือพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติและบรรพบุรุษ ยังคงมีส่วนประกอบทางพุทธศาสนาอยู่ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นลักษณะ 葬式仏教 (Soushiki-bukkyou) ที่ยังถ่ายทอดมาสู่ปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ลสิ้นสุด ประเทศญี่ปุ่นพัฒนาเศรษฐกิจจนเจริญเติบโตขึ้นเป็น

¹² อาจแปลได้ว่า “ระบบลงทะเบียนพุทธมามกะผู้อุปถัมภ์วัด” (ผู้เขียนแปล) ตั้งเป็นระบบชัดเจนและมีหน่วยงานกำกับตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 17

¹³ แปลตามตัวอักษรได้ว่า “พระพุทธศาสนาเพื่อพิธีศพ” (ผู้เขียนแปล)

มหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับ 2 ของโลกรองจากสหรัฐอเมริกาในต้นทศวรรษ 1970 เมืองใหญ่พัฒนาทั้งทางคมนาคม เศรษฐกิจและอุตสาหกรรม เป็นแหล่งดึงดูดให้ประชากรจากต่างจังหวัดเข้ามาทำงาน ดังจะเห็นได้ว่ามีการสร้างถนนเพิ่มและเริ่มให้บริการรถไฟชินคันเซ็น พัฒนาการอุตสาหกรรม นโยบายการเงิน ตั้งระบบการจ้างงานตลอดชีพ ฯ นอกจากนี้ การกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ และสถิติการเกิดที่ลดลงต่อเนื่องตั้งแต่ปลายยุค 1990 รุนแรงขึ้นเมื่อเข้ายุค 2000 ยังเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้สภาพสังคมญี่ปุ่นเปลี่ยนไปอย่างมีนัยสำคัญ เช่น ส่งผลต่อมาให้ระบบ 家制度 (Ie-seido)¹⁴ ที่เคยเป็นรากฐานสำคัญของสังคมญี่ปุ่นค่อย ๆ เบาลงลง การย้ายไปทำงานต่างเมืองก็ย่อมทำให้ระบบอุปถัมภ์วัดเป็นไปด้วยยาก ระบบเหล่านี้เป็นระบบที่เกี่ยวพัน 葬式 仏教 (Soushiki-bukkyou) อย่างยิ่ง โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ เนื่องจากการจัดพิธีและการทำบุญอุทิศให้ญาติบรรพบุรุษมักให้ผู้สืบสายเลือดเป็นกำลังหลัก และยังได้รับผิดชอบดูแลหลุมศพของตระกูลด้วย ดังนั้น หากขาดผู้สืบสายเลือดหรือผู้สืบสายเลือดไม่ให้ความร่วมมือก็ย่อมดำเนินการตามธรรมเนียมได้ยาก ส่งผลให้วัดไม่อาจคาดหวังการสนับสนุนทางเศรษฐกิจจากผู้อุปถัมภ์ได้อีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม ความกังวลเรื่องอนาคต ชีวิต และความตายยังคงเห็นได้ในสังคมที่รุดหน้าด้านอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจ กลุ่มนักวิจัยซึ่งมี 鈴木岩弓 SUZUKI Iwayumi เป็นตัวแทนได้เสนอผลการสำรวจเมื่อค.ศ. 2005 ซึ่งได้สำรวจความคิดเห็นความเชื่อต่อผู้ตาย และการ

รำลึกถึงผู้ตายในรูปแบบต่าง ๆ ในกลุ่มชายหญิงจำนวน 2,000 คน ตั้งแต่กุมภาพันธ์ถึงกรกฎาคม ค.ศ. 2003 พบว่าสำหรับคำถามว่าวิญญาณของผู้ตายจะไปอยู่ที่ใด คำตอบที่ได้อันดับสูงสุดคือ “ในใจผู้ที่ยังมีชีวิต” และ “สวรรค์ แดนสุขาวดี” จากข้อมูลดังกล่าวจึงคาดได้ว่า ยังคงพบคติเรื่องสวรรค์ แดนสุขาวดี และมีความเชื่อว่าผู้ตายจะได้ไปอยู่ในภพภูมิที่สุขสบาย¹⁵ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ 新谷尚紀 SHINTANI Takatori (2008) ที่อ้างอิงผลการสำรวจเกี่ยวกับความตาย การจัดการกับความตาย และระบบพิธีศพโดย National Museum of Japanese History ในพื้นที่ตะวันตกและตะวันออกของประเทศญี่ปุ่นช่วงยุค 1960 และ 1990 ในงานวิจัย 新谷 SHINTANI กล่าวว่า แต่เดิมในพิธีศพมีขั้นตอนเพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ตายกลับสู่โลกของคนเป็น และปกป้องคนเป็น จากวิญญาณ รวมถึงมลทินจากความตาย¹⁶ ต่อมาพบว่าในยุค 1990 ขั้นตอนซึ่งกระทำเพื่อปกป้องผู้ยังมีชีวิต จากวิญญาณและมลทินของผู้ตายนั้นลดน้อยลง

จากผลการสำรวจข้างต้น แม้จะมองได้ว่าความกลัว ความกังวลที่มีต่อมลทินจากความตายเบาลงลง และมีแนวโน้มว่าผู้ที่ยังมีชีวิตเชื่อว่าผู้ตายจะไปสู่สวรรค์หรือแดนสุขาวดีอันสุขสบาย แต่หากมองในทางกลับกัน อาจพิจารณาได้ว่ายังคงมีแนวคิดเกี่ยวกับภพภูมิแห่งความทรมานแทรกอยู่เป็นพื้นฐาน และการที่ความกังวลดูเหมือนเบาลงลงก็มิได้แปลว่าหายไป เครื่องรางและอุปกรณ์ขอพรเกี่ยวกับความสุขในภพหน้าซึ่งพบเห็นตามวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สนับสนุนเรื่องนี้¹⁷ ดังนั้น แม้สภาพสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป ความ

¹⁴ ระบบ Ie สืบเนื่องไปได้ถึงศตวรรษที่ 12 ตอนปลาย และกลายเป็นระบบทางสังคมที่สำคัญยิ่งในสมัยโมโรมาจิ-เอโดะ ระบบนี้เน้นการมีบุตรสืบสกุล และการรับสืบทอดตระกูลโดยผู้สืบสายเลือดโดยตรง โดยเฉพาะเพศชายซึ่งสืบสายฝ่ายบิดาให้เป็นผู้ดูแลบ้านและตระกูลต่อไป

¹⁵ มีคำตอบที่นำมาเก็บสถิติทั้งหมด 1,174 คน มีผู้ตอบว่าสุสาน 17.5% ทุ่งบูชา 12.5% ศาสนสถาน เช่น วัด 2.3% จุดที่เสียชีวิต 5.3% ภูเขา 0.7% อีกร้างทะเล 0.8% สวรรค์ แดนสุขาวดี 27.7% ในใจผู้ที่ยังมีชีวิต 29.3% อื่น ๆ 3.9% (อ้างถึงใน 宮家準, 2007, pp. 825-827)

¹⁶ ประเภทแรก ได้แก่ การสวมกิโมโนกลับด้าน การวางฉากกั้นกลับหัว การดูแลไม่ให้ไฟเทียนดับ ประเภทที่ 2 ได้แก่ การอุทิศผู้ร่วมงานเพื่อไม่ให้ได้ยินเสียงเรียกจากผู้ตาย การทำลายถ้วยชามของผู้ตาย เป็นต้น (新谷尚紀, 2008, pp. 51-52)

¹⁷ Reader, Ian, & Tanabe, George J., Jr., 1998, pp. 199-201.

กังวลที่มีต่อความตาย และความเป็นไปหลังความตาย ยังคงมีอยู่ การจัดพิธีศพ พิธีอุทิศส่วนกุศลจึงยังเป็นพิธีสำคัญในช่วงชีวิตของชาวญี่ปุ่น แต่พบความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลไปถึงลักษณะ 葬式仏教 (Soushiki-bukkyou) ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

3.1.1.1 บทบาทของกลุ่มธุรกิจพิธีศพ (葬儀社 Sougisha)

新谷尚紀 SHINTANI Takanori (2008, pp. 44-45) จำแนกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีศพไว้ 3 ประเภท ได้แก่ A (ผู้มีความสัมพันธ์ทางสายเลือด เช่น ครอบครัว ญาติ), B (ผู้มีความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์ เช่น คนในสังคม หมู่บ้าน เพื่อนร่วมงาน) และ C (ผู้ที่ไม่มีความสัมพันธ์โดยตรง เช่น พระสงฆ์ เจ้าหน้าที่โรงพยาบาล) เมื่อถึงยุค 1970 กลุ่มธุรกิจพิธีศพเพิ่มมากขึ้น และเข้ามามีบทบาทในประเภท C กลุ่มธุรกิจดังกล่าวนอกจากจะดำเนินการจัดพิธี การให้ชื่อ/เช่าอุปกรณ์ประกอบพิธี เครื่องนุ่งห่มของผู้ตาย การติดต่อกับวัด เชิญพระสงฆ์มาประกอบพิธีก็เป็นส่วนหนึ่งของบริการเช่นกัน การเข้ามา มีบทบาทของกลุ่มธุรกิจพิธีศพพบมากยิ่งขึ้นในยุค 1990 นอกจากบริการข้างต้นแล้ว ยังให้เช่าสถานที่ประกอบ พิธีสวด พิธีเผาด้วย เมื่อถึงยุคนี้อาจมองได้ว่าพิธีเกี่ยวกับ ความตายกลายเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง และกลุ่มธุรกิจพิธีศพ กลายเป็นสื่อกลางสำคัญระหว่างครอบครัวผู้ตายและ วัด ในทางกลับกันวัดไม่ใช่ผู้ควบคุมการจัดพิธี ไม่ใช่ ผู้อุญาตให้ใช้สถานที่ ไม่ใช่ผู้ได้รับประโยชน์ทาง เศรษฐกิจฝ่ายเดียวอีกต่อไป

นอกจากนี้การออกไปทำงานนอกบ้านเกิดการกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว มีส่วนทำให้ครอบครัว ญาติมิตรมารวมตัวกันได้ไม่สะดวกเหมือนแต่ก่อน ดังนั้น การยื่นขอพิธีกรรมจึงเป็นเรื่องที่เห็นได้ทั่วไป กรณีพิธี เกี่ยวกับความตายก็เช่นกัน นอกจากพิธีป้องกันวิญญาณ และมลทินจากผู้ตายแล้ว บางกรณียังจัดพิธีทำบุญอุทิศ

ส่วนกุศลครบรอบ 7 วันในวันสุดท้ายของพิธีศพโดยใช้ บริการกลุ่มธุรกิจพิธีศพเพื่อความสะดวกรวดเร็ว กรณีนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า พิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลกลายเป็นเพียง รูปแบบ โดยไม่ได้คำนึงถึงความหมายที่แท้จริง

จากบทบาทของกลุ่มธุรกิจพิธีศพและการ เปลี่ยนแปลงระบบพิธีเกี่ยวกับความตายข้างต้น สามารถ มองได้ว่าลักษณะ 葬式仏教 (Soushiki-bukkyou) ของพระพุทธศาสนาญี่ปุ่นกำลังเปลี่ยนไป โดยเฉพาะ ทางด้านบทบาท ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายต่าง ๆ และ อำนาจที่มีต่อกัน

3.1.1.2 ความตายมีองค์ประกอบอันเป็น ปัจเจกยิ่งขึ้น

จากการสำรวจเกี่ยวกับการจัดพิธีศพ และ บทความวิจัยเรื่องดังกล่าวของ 宮家準 MIYAKE Hitoshi (2007), 新谷尚紀 SHINTANI Takanori (2008) และ 渡邊千恵子 WATANABE Chieko (2011) ต่างกล่าวถึงรูปแบบพิธีที่หลากหลายขึ้น 渡邊 WATANABE จำแนกความเปลี่ยนแปลงนี้ออกเป็นการ จัดพิธีหมู่ และ การจัดพิธีตามค่านิยมของตน

การจัดพิธีหมู่มานั้นเป็นการจัดพิธีและฝังศพ ร่วมกับผู้ที่ไม่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือด ซึ่งต่างจาก คติเดิมที่จะจัดพิธีเฉพาะในตระกูล และฝังศพในสุสาน ประจำสกุลนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้แสดงให้เห็น การสั่นคลอนของระบบ 家制度 (ie-seido) ที่สืบเนื่อง มาแต่ยุคจูเซ

ส่วนการจัดพิธีตามค่านิยมของตนนั้นเป็นการทำ พิธีตามความประสงค์ของผู้ตาย โดยไม่จำเป็นต้องยึดติด กับความเชื่อทางศาสนา หรือธรรมเนียมปฏิบัติเดิม ยกตัวอย่างเช่น “樹木葬 (Jumokusou)” เริ่มต้นจาก แนวคิดของเจ้าอาวาสวัด 祥雲 (Shouun) จังหวัดอิวาเตะ เมื่อค.ศ. 1999 เป็นการทำพิธีศพโดยขุดหลุมเพื่อโปรย อัฐิลงไป แล้วลงต้นอ่อนของดอกไม้เหนืออัฐินั้นเพื่อ

ปลูกให้งอกงาม ผู้เข้าร่วมพิธีนี้จะนำถือนิกายใดก็ได้ อีกทั้งไม่จำเป็นต้องมีผู้สืบทอดซึ่งปกติมักรับผิดชอบดูแลหลุมศพบรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังมี “手元供養 (Temotokuyou)” ซึ่งเป็นการทำพิธีอุทิศส่วนบุญแบบหนึ่ง กล่าวคือ เป็นการระลึกถึงผู้ตายโดยนำบางส่วนของรัฐมาทำเป็นวัตถุ เช่น สร้อย จี้ แหวน นอกจากใช้ในพิธีแล้วยังเป็นของต่างหน้าผู้ตายสำหรับพกพาด้วย

เมื่อพิจารณาจากสภาพสังคมผู้สูงวัย แนวโน้มการย้ายถิ่นฐานไปทำงานนอกบ้านเกิด ระบบ 家制度 (Ie-seido) สันคลอน การเข้ามามีบทบาทของกลุ่มธุรกิจพิธีศพ ทำให้วัดไม่อาจคาดหวังการสนับสนุนทางเศรษฐกิจจากผู้อุปถัมภ์ได้อีกต่อไป ย่อมส่งผลมาสู่องค์ประกอบต่าง ๆ เกี่ยวกับพิธีกรรมซึ่งจะต้องเกิดความเปลี่ยนแปลง ภาพนรกก็มีใช้ช้อยกเว้น

3.1.2 การเผยแพร่ภาพนรกญี่ปุ่นในสมัยใหม่

3.1.2.1 ภาพนรกในเทศกาลต่าง ๆ

ปัจจุบันบริการของกลุ่มธุรกิจพิธีศพนั้นรวมไปถึงชุดสิ่งของสำหรับถวายวัด ซึ่งมักเป็นจำพวกดอกไม้ โคม และปัจจัย จึงมีแนวโน้มว่าภาพนรกไม่จำเป็นสำหรับพิธีเหล่านี้อีกต่อไป อีกทั้งเมื่อระบบพิธีที่เกี่ยวข้องกับความตาย แม้แต่การอุทิศส่วนกุศลไม่ได้ผูกติดกับวัดหรือธรรมเนียมพุทธเช่นเดิม บทบาทภาพนรกเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

นอกจากภาพนรกจะเป็นเครื่องแสดงคำสอนความเชื่อของนิกายแล้ว ยังเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการสร้างบรรยากาศ นำเสนอในฐานะสมบัติตกทอด อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงของวัดนั้น ๆ ด้วย คาดว่าความเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มเห็นได้มากขึ้นช่วงปลายยุค 2000 ซึ่งงานเปิดชมโบราณวัตถุ โบราณสถานสำคัญในเมืองเกียวโตก็รับเพิ่มช่วงเวลาเข้าชมเป็น 2 ครั้งต่อปีตั้งแต่ ค.ศ. 1999 ในบรรดาสถานที่ที่เปิดให้เข้าชมมีวัดจำนวน

มากร่วมด้วย หลายแห่งเก็บรักษาภาพนรก และเปิดให้เข้าชมในช่วงดังกล่าว เช่น วัด 壬生 (Mibu) วัด 二尊院 (Nisonin) วัด 誓願 (Seigan) เป็นต้น ทั้งยังมีงาน 虫干会 (Mushiboshi-e) ซึ่งเป็นการนำเสนอสมบัติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือโบราณ ภาพเขียน ก็โมโน เป็นต้น มาฝั่งเพื่อจัดความชื้นไล่แมลง โอกาสนี้หลายวัดนิยมเปิดให้ประชาชนเข้าชม เช่น วัด 聖衆来迎 (Shoujuraigou) ก็เปิดให้ชมภาพภูมิทั้ง 6 ในช่วงนี้

ในวันสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความตายก็มีการจัดงานแสดงภาพนรกเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ในวันที่ 16 มกราคม และ 16 กรกฎาคมของทุกปีเป็นวันยะบุอิริ (数入りの日, Yabuirino-hi) และเป็นวันพญายม (閻魔の縁日, Enma-no-ennichi) แต่เดิมในวันดังกล่าวผู้หญิงและผู้รับใช้จะได้รับอนุญาตให้กลับบ้านเพื่อร่วมงานบุญ โดยเชื่อกันว่าวันนั้นพญายมและยมบาลจะหยุดลงทัณฑ์สัตว์นรกชั่วคราว จึงถือกันว่าเป็นวันที่มีความเกี่ยวข้องกับคิด ความตายและโลกหลังความตายอย่างยิ่ง ในวันนี้วัดจะเปิดให้คนเข้าชมและเทศนาสั่งสอนโดยใช้ภาพนรก ช่วงต้นเทศกาลโอบังก็มีการจัดงาน 六道参り (Rokudou-mairi) หรืองานสักการะภูมิทั้ง 6 ชาวญี่ปุ่นจะเดินทางไปวัดเพื่อทำบุญสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของวัด อุทิศส่วนบุญให้ญาติบรรพบุรุษที่ยังคงวนเวียนในภูมิทั้ง 6 ในงานนี้จะได้ชมการจัดแสดงรูปเคารพ ภาพเขียน การแสดง การละเล่นที่เกี่ยวกับภูมิทั้ง 6 ด้วย เช่น ที่วัด 六道珍皇 (Rokudouchinnou) วัด 西福 (Saifuku) วัด 大報恩 (Daihouon) เป็นต้น นอกจากนี้บางวัดก็จัดแสดงภาพนรกที่มีชื่อเสียงตลอดปี เช่น วัด 行基 (Gyouki)

จากตัวอย่างการเผยแพร่ภาพนรกข้างต้นคาดได้ว่า บทบาทของภาพนรกที่ใช้ประกอบในพิธีอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายนั้นลดน้อยลง เมื่อเทียบกับบทบาทที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งในงานเทศกาลหรืองานแสดง ทั้งยังไม่ได้ยึดโยงกับวันเวลาหรือความหมายเดิมตามหลักคำสอนเสมอไป แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงบทบาทของภาพนรกเหล่านี้

และการติดต่อสื่อสาร การคมนาคมที่พัฒนาขึ้นย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้นักวิจัยและผู้สนใจสามารถเข้าถึงผลงาน อันเป็นข้อดีสำหรับการศึกษาวิจัย ช่วยสนับสนุนแนวโน้มงานวิจัยภาพนรกที่สูงขึ้นช่วงยุค 2000-2010

3.1.2.2 การเผยแพร่ข้อมูลและภาพนรกในนิทรรศการ

นอกจากการเผยแพร่ภาพนรกในเทศกาลต่าง ๆ นิทรรศการก็เป็นอีกช่องทางสำคัญที่นักวิชาการสามารถเข้าชมผลงานอันเป็นตัวอย่างวิเคราะห์ได้ อีกทั้งแสดงให้เห็นความสนใจที่ผู้คนมีต่อภาพประเภทต่าง ๆ ด้วย จึงขอสรุปการเผยแพร่ภาพนรกในนิทรรศการ เพื่อให้มองเห็นแนวโน้มอันเกี่ยวข้องกับงานศึกษาวิจัยภาพประเภทนี้ไว้ด้วย

หลังจากพิพิธภัณฑน์ หอศิลป์ และศูนย์วิจัยศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ประสบภาวะยากลำบากหลังสงคราม เมื่อราวกลางยุค 1960 หลายหน่วยงานถูกปรับให้ดำเนินการภายใต้ MEXT¹⁸ เช่น Tokyo National Research Institute for Cultural Properties, Nara National Research Institute for Cultural Properties หน่วยงานเหล่านี้เริ่มดำเนินการสำรวจและอนุรักษ์ศิลปวัตถุอย่างต่อเนื่องตั้งแต่กลางและปลายยุค 1960 ตามลำดับ นอกจากนี้ Gangouji Institute for Research of Cultural Property ยังตั้งศูนย์สำรวจข้อมูลความเชื่อของสามัญชนยุคจูเซ ออการสารรายงานผลการวิจัยดังกล่าวตั้งแต่ ค.ศ. 1961 พิพิธภัณฑน์แห่งชาติเกี่ยวโตปรับปรุงอาคารและเปิดให้เข้าชมนิทรรศการอีกครั้งในปลายยุค 1970 จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ช่วง 1960-1970 แหล่งเผยแพร่ข้อมูลทางศิลปวัฒนธรรมเริ่ม

ดำเนินการอย่างต่อเนื่องอีกครั้งหลังสงบจากภาวะสงคราม

จากผลการสำรวจนิทรรศการเกี่ยวกับพุทธศิลป์ที่จัดตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1950 - ค.ศ. 2016 โดยใช้ฐานข้อมูลสูจิบัตรนิทรรศการของหอสมุดรัฐสภา (National Diet Library)¹⁹ พบว่ามีจำนวนทั้งสิ้น 181 งาน แต่เริ่มพบแนวโน้มจัดมากขึ้นเมื่อเข้าสู่ยุค 1990 ไปแล้ว คือจัด 31 งาน ต่างจากช่วง 1950-1980 ที่แต่ละทศวรรษจัดไม่ถึง 15 งาน กระทั่งเข้าสู่ช่วง 2000-2010 มีงานนิทรรศการพุทธศิลป์รวมถึง 90 งาน อย่างไรก็ตามแม้จำนวนนิทรรศการพุทธศิลป์ที่เพิ่มขึ้นอาจแสดงให้เห็นความนิยมของผู้คนที่มื่อต่อศิลปะเกี่ยวกับศาสนาพุทธ แต่นิทรรศการดังกล่าวมิได้จัดแสดงเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับคตินรกเพียงอย่างเดียว ผู้เขียนจึงสำรวจเพิ่มเติมโดยเน้นเฉพาะงานนิทรรศการที่ใช้หัวข้อเกี่ยวกับนรก²⁰

ตารางที่ 1 ผลการสำรวจนิทรรศการพุทธศิลป์ระหว่างทศวรรษที่ 1950 - ค.ศ. 2016 (ที่มา: สรุปโดยผู้เขียน)

ปี (ทศวรรษ)	นิทรรศการเกี่ยวกับพุทธศิลป์ (งาน)	นิทรรศการหัวข้อเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ (งาน)
1950	1	0
1960	0	0
1970	9	1
1980	11	3
1990	31	4
2000	48	11
2010	42	12
2011-2016	39	8
รวม	181	39

¹⁸ Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology

¹⁹ สำรวจครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2559

²⁰ ใช้คำสำคัญ เช่น “地獄 (Jigoku)” “地獄極楽 (Jigoku-gokuraku)” “地獄天 (Jigoku-ten)” “冥界 (Meikai)” “閻魔 (Enma)” แม้วิธีสำรวจเช่นนี้ไม่อาจครอบคลุมงานที่แสดงภาพนรกแต่ได้ใช้ชื่อหัวข้อดังกล่าว แต่ก็น่าจะช่วยให้เห็นแนวโน้มความสนใจจากการจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องโดยตรงได้

ผลการสำรวจปรากฏว่า ช่วงทศวรรษที่ 1970-1990 มีนิทรรศการหัวข้อภาพรกรไม่มากนัก คือแต่ละช่วงมีไม่ถึง 10 งาน แต่เมื่อเข้าสู่ยุค 2000 จึงเริ่มพบมากขึ้น คือ 11 งาน ต่อมายุค 2010 พบ 12 งาน และช่วง 6 ปี ระหว่างค.ศ. 2011-2016 พบทั้งหมดแล้วถึง 8 งาน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากสัดส่วนนิทรรศการหัวข้อภาพรกรและนิทรรศการพุทธศิลป์ จะพบว่าแต่ละช่วงยุค มีนิทรรศการหัวข้อภาพรกรไม่ถึง 30% แต่โดยรายละเอียดแล้วมีแนวโน้มที่น่าสนใจดังนี้

ช่วงทศวรรษที่ 1990 ซึ่งงานวิจัยภาพรกรญี่ปุ่นเริ่มเติบโตมากขึ้น นิทรรศการหัวข้อภาพรกรจัดขึ้นในหลายจังหวัด ไม่ใช่เพียงเมืองใหญ่อย่างโตเกียว เกียวโต และโอซาก้า แต่เริ่มพบนิทรรศการเช่นนี้ในเมืองอื่น ๆ ด้วย เช่น นิทรรศการ “閻魔登場 (Enma-toujou)” (เมืองคาวาซากิ จังหวัดคานากาวะ), “地獄 : 鬼と閻魔の世界 (Jigoku: Oni-to-enma-no-sekai)” (เมืองโกเบ จังหวัดเฮียวโงะ) น่าสนใจว่างานแรกมีลักษณะเด่นที่รวบรวมภาพรกรและภาพที่เกี่ยวกับโลกหลังความตาย ในจังหวัดคานากาวะ โดยเฉพาะเมืองคาวาซากิ จึงคาดเดาได้ว่าคนทั่วไปหรือคนในแวดวงวิชาการในห้องถื่นมองเห็นความสำคัญของการรวบรวมภาพที่แสดงคตินรกภูมิ รวมทั้งความเชื่อโลกหลังความตายของท้องถิ่น และเริ่มแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรม แนวโน้มนี้ตรงกับกระแสการวิจัยภาพรกรที่เปลี่ยนไปในยุคเดียวกันที่เริ่มสำรวจศึกษาภาพรกรของท้องถิ่นมากขึ้น

ระหว่างยุค 2000-2010 นิทรรศการหัวข้อภาพรกรเริ่มพบมากขึ้น ทั้งประเภทที่แสดงเฉพาะภาพในห้องถื่นและที่รวบรวมผลงานอันมีชื่อเสียงจากหลายจังหวัด จากการสำรวจไม่ใช่เพียงหน่วยงานประจำจังหวัดหรือเมืองเท่านั้น ยังพบนิทรรศการเช่นนี้ที่พิพิธภัณฑ์และหอศิลป์ในส่วนย่อยอย่างเขตตำบลหรือภาคเอกชนด้วย เช่น “地獄と十王図 (Jigoku-to-Juuou-zu)” (เมืองโยโกฮามะ จังหวัดคานากาวะ), “中世庶民信仰の絵

画 : 参詣曼荼羅・地獄絵・お伽草子 (Chuusei-shomin-shinkou-no-kaiga: Sankeimandara/Jigoku-e/Otogizoushi)” (เขตชิบุยะ กรุงโตเกียว), “描かれた極楽と地獄 (Egakaretagokuraku-to-jigoku)” (เขตจियोตะ กรุงโตเกียว), “鎌倉人の地獄と極楽 (Kamakurajin-no-jigoku-to-gokuraku)” (เมืองคามาคุระ จังหวัดคานากาวะ) เป็นต้น การที่มีนิทรรศการภาพรกรหรือภาพเกี่ยวกับโลกหลังความตายเช่นนี้ คาดได้ว่าเมื่อถึงยุคนี้แนวคิดหรือการแสดงภาพหัวข้อดังกล่าวน่าจะเป็นที่สนใจของคนทั่วไปด้วย ไม่ใช่เพียงนักวิชาการผู้ศึกษาภาพรกรเท่านั้น

ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการรวบรวมภาพจำนวนมากมาจัดแสดงย่อมมีพื้นฐานจากการสำรวจวิจัยยุคก่อน แต่เมื่อพิจารณาในมุมกลับกัน กล่าวคือ การมีนิทรรศการหัวข้อดังกล่าวในหลายพื้นที่ รวมถึงงานซึ่งนำภาพจากพื้นที่อื่นมาจัดแสดง อีกทั้งมีการตีพิมพ์สูจิบัตรซึ่งบรรจุภาพถ่ายชิ้นงาน ข้อมูลพื้นฐาน และคำอธิบายบางส่วนไว้ ย่อมเป็นการกระจายข้อมูลสู่วงกว้างยิ่งขึ้น ไม่ใช่เป็นเพียงสมบัติของกลุ่มคนหรือของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง สามารถนำมาเปรียบเทียบ แจกแจง วิเคราะห์ร่วมหรือแยกกับของท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น เป็นปัจจัยสนับสนุนให้ผู้ศึกษาสามารถรับข้อมูลหลากหลายจนสามารถวิเคราะห์ประเด็นที่ลึกซึ้งขึ้นได้ ดังจะเห็นได้จากผลสำรวจงานศึกษาวิจัยภาพรกรที่มีประเด็นวิเคราะห์คตินรกภูมิซึ่งแพร่หลายในหมู่สามัญชน หรือการขยายประเด็นซึ่งเชื่อมโยงสู่งานวิจัยสายต่าง ๆ

3.2 การศึกษาวิจัยภาพรกรแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในประเทศญี่ปุ่น

ในการสร้างสรรค์งานศิลปะ การถ่ายทอด-รับเอาคติวิธีนำเสนอแนวคิดความเชื่อเป็นเรื่องปกติ โดยเฉพาะระหว่างประเทศที่ตั้งอยู่ใกล้กัน มีการติดต่อคบค้ากัน ประเทศญี่ปุ่น จีน และเกาหลีก็ไม่ใช่ข้อยกเว้น

ในบทความนี้จะขอสรุปโดยย่อ เพื่อเสริมความเข้าใจสาเหตุที่จำเป็นต้องศึกษาการวิจัยภาพนรกแถบเอเชียตะวันออก เพื่อตอบคำถามของบทความเท่านั้น

เป็นที่ทราบกันดีว่านอกจากจะรับเอาศาสนาพุทธเข้ามาจากแผ่นดินใหญ่ผ่านคาบสมุทรเกาหลี ประเทศญี่ปุ่นยังรับเอาศิลปวัฒนธรรมอื่น ๆ ด้วย ภาพนรกหรือภาพที่เกี่ยวข้องอย่างภาพ 十王图 (Juuou-zu) ก็ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบของแผ่นดินใหญ่เช่นกัน พบหลักฐานเป็นภาพฝีมือช่างจีนช่างเกาหลีเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์และวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ภาพเหล่านี้มีองค์ประกอบที่พบมากในภาพนรกของญี่ปุ่นด้วย ไม่ว่าจะเป็นเป็นฉากยมบาลใช้ค้อนเหล็กทุบแขนขาสัตว์นรก ฉากหญิงผู้ถูกตรวนคอถูกลากไปทรมาน ทำทางและลักษณะการแต่งกายของราชายมโลก เป็นต้น สันนิษฐานกันตามรูปแบบจิตรกรรม ข้อมูลเกี่ยวกับจิตรกร และเมืองหนิงปัวซึ่งเป็นแหล่งสร้างงานส่วนใหญ่ พบว่าผลงานที่เก็บรักษาในประเทศญี่ปุ่นส่วนมากสร้างสรรค์ขึ้นระหว่างสมัยศตวรรษที่ 12-14 ในช่วงดังกล่าวประเทศญี่ปุ่นมีการติดต่อกับประเทศจีนและเกาหลี ทั้งด้านเศรษฐกิจและศาสนา สมัยคามาคุระตอนต้น พระนิกายต่าง ๆ นิยมเดินทางไปศึกษาพระธรรมยังแผ่นดินใหญ่นำพระสูตรและงานศิลปะกลับเข้ามา โดยเฉพาะเมืองหนิงปัวซึ่งนอกจากเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจแล้ว ยังเป็นที่ตั้งวัดสำคัญของนิกายแบบจารีตคือ 天台 (Tendai) และนิกายใหม่คือ 禅 (Zen) ด้วย เช่น วัด Yánqing (延慶寺), วัด Tiantong (天童寺)

รูปแบบการเขียนราชายมโลกและนรกฉากต่าง ๆ ของแผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของจิตรกรหนิงปัวอย่าง 陸信忠 (RIKU Shinchuu), 陸仲淵 (RIKU Chuuen) และ 金大受 (KIN Daiju)²¹ ปรากฏใน

ภาพที่ 2 ภาพ 十王地獄圖 (Juuou-jigoku-zu) หอศิลป์ 出光美術館 (Idemitsu Bijutsukan) (ศตวรรษที่ 14)

ภาพที่ 3 ภาพ 十王图 (Juuou-zu) Agency for Cultural Affairs (สมัยซ่งใต้)

²¹ คำอ่านชื่อของจิตรกรจีนทั้ง 3 ระบุด้วยวิธีออกเสียงแบบญี่ปุ่น

ภาพนรกญี่ปุ่นด้วยรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน เช่น ในภาพ “十王地獄図 (Juuou-jigoku-zu)” (หอศิลป์ 出光美術館 (Idemitsu Bijutsukan), ศตวรรษที่ 14, ภาพที่ 2) และ “六道十王図 (Rokudou-juuou-zu)” (วัด 長寿 (Chouju), ศตวรรษที่ 15) ก็วาดตอนลงทัณฑ์สัตว์นรกด้วยค้อนและราชายมโลกด้วยรูปแบบที่คล้ายคลึงกับงานของจิตรกรจีนข้างต้น (ภาพที่ 3) เพราะฉะนั้น การศึกษาภาพนรกของแผ่นดินใหญ่หรือเอเชียตะวันออกย่อมช่วยให้เข้าใจภาพของญี่ปุ่นได้ละเอียดขึ้น พัฒนาการศึกษาภาพนรกของเอเชียตะวันออกจึงน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนสนับสนุนการศึกษาภาพนรกญี่ปุ่นด้วย

จากการสำรวจโดยใช้ฐานข้อมูล CiNii พบว่า เฉพาะการศึกษาภาพนรกหรือภาพที่แสดงคติโลกหลังความตายของเอเชียตะวันออกในประเทศญี่ปุ่นนั้นเริ่มพบมากขึ้นในยุค 1980 ในช่วงดังกล่าวพบบทความวิเคราะห์รูปแบบและองค์ประกอบของภาพจิตรกรรมที่วาดยักษ์, วิญญาณ, ราชายมโลกของประเทศจีนและเกาหลี เช่น 中野照男 NAKANO Teruo (1974) และ 梶谷亮治 KAJITANI Ryouji (1979) ทั้ง 2 งานต่างก็มีความสำคัญในฐานะบทความช่วงแรก ๆ ที่แสดงให้เห็นรูปแบบอันคล้ายคลึงกันระหว่างภาพ 十王図 (Juuou-zu) ของประเทศจีน เกาหลี และญี่ปุ่น อีกทั้งเสนอหลักฐานภาพเขียนที่ยังคงเก็บรักษาในประเทศญี่ปุ่น อันแสดงให้เห็นการรับ-สืบทอดคติการเขียนภาพประเภทดังกล่าว

แม้ในช่วง 1990 จะพบงานศึกษาหัวข้อภาพนรกหรือภาพที่เกี่ยวข้องไม่มากนัก แต่ก็ล้วนเป็นงานวิจัยที่เสนอหลักฐานสำคัญสำหรับวิเคราะห์ภาพนรกญี่ปุ่น ตัวอย่างเช่นภาพ 十王図 (Juuou-zu) ของ 金大受 (KIN Daiju) ซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากงานของ 陸信忠 (RIKU Shinchuu) เมื่อเข้าสู่ยุค 2000 เป็นต้นมา งานวิจัยภาพนรกของเอเชียตะวันออกพบมากขึ้น

สาเหตุหนึ่งอาจเพราะระหว่างและก่อนเข้าสู่ยุคนี้มีแหล่งอ้างอิงที่สามารถค้นคว้าได้รวดเร็ว สามารถสืบหาข้อมูลได้ง่ายขึ้น เช่น “中國繪畫總合圖録 (Chuugoku-kaiga-sougou-zuroku)” หนังสือรวมภาพจิตรกรรมจีน ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่ประเทศญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา แคนาดา รวมถึงในภูมิภาคเอเชียและยุโรป หนังสือชุดนี้เริ่มตีพิมพ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1982, ฐานข้อมูล International Dunhuang Project (IDP) ซึ่งรวบรวมเอกสารโบราณที่ขุดพบจาก ตุนหวง (Dunhuang) เริ่มดำเนินการจัดทำข้อมูลดิจิทัลตั้งแต่ปี ค.ศ. 1997 หรือฐานข้อมูล Gallica ซึ่งรวบรวมเอกสารดิจิทัลของหอสมุดแห่งชาติประจำประเทศฝรั่งเศส ในจำนวนนั้นมีเอกสารโบราณของเอเชียรวมอยู่ด้วย ฐานข้อมูลนี้เปิดให้คนทั่วไปเข้าใช้บริการเมื่อปี ค.ศ. 1997 เช่นกัน การที่สามารถเข้าชมข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับคติและภาพนรกของเอเชียตะวันออก ย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้สามารถศึกษาค้นคว้าหัวข้อดังกล่าวได้สะดวกยิ่งขึ้น

ช่วงนี้มีงานศึกษาวิจัยที่สำคัญต่อกรณีภาพนรกญี่ปุ่นอยู่มาก ได้แก่ 真保亨 SHINBO Tooru (1991) อันเป็นงานศึกษาภาพม้วนคัมภีร์ 十王經 (Juuou-gyou) ซึ่งกล่าวถึงราชายมโลกทั้ง 10 และการช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์ 地藏菩薩 (Jizoubosatsu)²² จากการศึกษาค้นพบคัมภีร์ดังกล่าวที่ตุนหวงจำนวนมาก บางม้วนวาดภาพประกอบไว้ซึ่งมีรูปแบบคล้ายคลึงกับภาพราชายมโลกที่สืบทอดในประเทศแถบเอเชียอื่น ๆ รวมถึงญี่ปุ่นด้วย บทวิเคราะห์ภาพ เนื้อหาและบทแปลความ คัมภีร์ดังกล่าวจึงมีส่วนช่วยในการศึกษาที่มาที่ไปของคติและภาพลักษณ์ยมโลก นรก และความเกี่ยวข้องกับ地藏菩薩 (Jizoubosatsu)

中野照男 NAKANO Teruo (1993) นำเสนอพร้อมจำแนกรูปแบบภาพ 十王図 (Juuou-zu) และ

²² เรียกอีกนามหนึ่งว่า “พระกษิตครรภโพธิสัตว์”

ภาพ 地藏菩薩 (Jizoubosatsu) ซึ่งสร้างสรรค์สมัยราชวงศ์โครยอ ภาพประเภทนี้มีจุดร่วมกับภาพราชายามโลกของญี่ปุ่นจำนวนหนึ่ง คาดว่ามีการรับเอาภาพประเภทนี้เข้ามาในญี่ปุ่นด้วยในยุคจูเซ ดังเห็นได้ว่ามีภาพเหล่านี้เก็บรักษาไว้ที่วัดต่าง ๆ จนปัจจุบัน การศึกษาของ 中野照男 NAKANNO Teruo ช่วยให้ทราบรูปแบบและตัวอย่างภาพ 十王図 (Juuou-zu) จนสามารถนำมาใช้เปรียบเทียบวิเคราะห์องค์ประกอบภาพนรกญี่ปุ่นซึ่งมีกวาดราชายามโลกไว้

林雅彦 HAYASHI Masahiko (2001) เป็นงานวิจัยภาพนรกของเอเชียตะวันออก โดยหยิบผลงานของประเทศจีนและเกาหลีขึ้นมาวิเคราะห์ พร้อมกล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างภาพเขียนและข้อความเกี่ยวกับนรกในงานวรรณกรรม ช่วยให้มองเห็นที่มาที่ไปหรือเข้าใจฉากต่าง ๆ ที่ประกอบในภาพนรก เป็นประโยชน์ยิ่งต่อการตีความภาพนั้น ๆ รวมถึงเป็นข้อมูลสำหรับตีความองค์ประกอบและภาพรวมของภาพนรกญี่ปุ่นซึ่งมีฉากที่เหมือนกันด้วย

นอกจากนี้ยังมีบทความของ 井手誠之輔 IDE Seinosuke (2001) ที่แม้จะไม่ได้เน้นเฉพาะภาพนรกหรือภาพที่แสดงคติโลกหลังความตาย แต่ก็ถือเป็นงานสำคัญที่ช่วยให้ผู้ศึกษาเห็นภาพรวมงานจิตรกรรมสมัยซ่ง-หยวน ซึ่งพบจำนวนมากในประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้จะมีรายชื่อผลงานพร้อมภาพประกอบแล้ว ยังสรุปประวัติความสัมพันธ์ระหว่างจีน-ญี่ปุ่นในสมัยดังกล่าวทั้งด้านเศรษฐกิจการค้า ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม แสดงแผนที่เมืองหนึ่งปีวและข้อมูลจิตรกรที่สร้างสรรค์งานซึ่งสืบทอดในประเทศญี่ปุ่น ไม่เว้นแม้แต่ 陸信忠 (RIKU Shinchuu), 陸仲淵 (RIKU Chuuen) และ 金大受 (KIN Daiju) ซึ่งภาพราชายามโลกและฉากรนรกของจิตรกรเหล่านี้ส่งอิทธิพลอย่างมากต่องานของญี่ปุ่น

บทความงานวิจัยภาพนรกและภาพที่เกี่ยวข้องของเอเชียตะวันออกเหล่านี้ล้วนมีข้อมูลอันเป็นประโยชน์

ต่อการศึกษานภาพนรกญี่ปุ่นอย่างยิ่ง การที่พบงานวิจัยมากขึ้นในยุค 1980 และพบงานสำคัญเพิ่มขึ้นตั้งแต่ยุค 2000 เป็นต้นมา น่าจะมีส่วนสนับสนุนด้านข้อมูลวิเคราะห์ ช่วยให้สามารถศึกษานภาพนรกญี่ปุ่นได้ลึกซึ้ง มีประเด็นเปรียบเทียบหลากหลายขึ้น ดังพบแนวโน้มในยุค 1990 และ 2010 ตามที่ได้อธิบายแล้วในข้อ 2

4. บทสรุป: ปัญหาและความเป็นไปได้ในการศึกษาวิจัยภาพนรกญี่ปุ่น

จากแนวโน้มการศึกษานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นสรุปได้ว่า นับแต่ยุค 1960 เป็นต้นมา พบงานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นแต่ไม่ต่อเนื่อง จนเมื่อถึงยุค 1990 งานวิจัยภาพประเภทนี้เติบโตขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งจำนวนผลงานและประเด็นศึกษา หลังจากนั้นเมื่อเข้าสู่ยุค 2010 จากผลการสำรวจพบงานศึกษานวิจัยภาพประเภทนี้มากที่สุด มีการเติบโตทั้งด้านปริมาณ ด้านประเด็นวิจัยที่กว้างขวางและเชื่อมโยงกับงานวิจัยด้านต่าง ๆ ยิ่งขึ้น แนวโน้มเหล่านี้ยังคงสืบเนื่องมากระทั่งปัจจุบัน

พัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นหลังสงครามโลก ลักษณะ 葬式仏教 (Soushiki-bukyyou) ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะช่วง 1990 ที่เห็นความเป็นปัจเจกยิ่งขึ้น การเข้ามามีบทบาทของกลุ่มธุรกิจพินิจศพ การไม่ยึดติดกับแนวทางปฏิบัติตามหลักศาสนา อีกทั้งแนวโน้มการเผยแพร่ข้อมูลและภาพเกี่ยวกับนรกที่สำคัญในประเทศญี่ปุ่นช่วงยุค 1990 การศึกษาเผยแพร่งานวิจัยและภาพนรกของประเทศแถบเอเชียตะวันออกอื่น ๆ น่าจะมีส่วนสนับสนุนให้เกิดแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของงานศึกษานวิจัยภาพนรกญี่ปุ่นดังผลการสำรวจ

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงผลงานที่ยกขึ้นมา นำเสนอในงานวิจัยพบว่า ช่วงยุค 1960-ต้น 1990 เน้นศึกษานภาพนรกที่สร้างในสมัยศตวรรษที่ 13-16 ตอนปลาย และภาพที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ จนกระทั่งปลายยุค 1990 จึงเริ่มมีการสำรวจและหยิบ

ผลงานสมัยศตวรรษที่ 16 ตอนปลายเป็นต้นมามาใช้วิจัย ยิ่งขึ้น และพบแนวโน้มเช่นนี้มากเมื่อเข้าสู่ยุค 2010 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าภาพเหล่านี้ที่ไม่เคยได้รับความสนใจทางวิชาการ ได้รับการยอมรับว่ามีคุณค่าควรศึกษา ใช้เป็นหลักฐานวิเคราะห์หลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นการวิจัยเชิงสำรวจ พัฒนาการทางศิลปะ แนวคิด พุทธศาสนา ทางวรรณคดี พัฒนาการสิ่งพิมพ์ ทางประวัติศาสตร์ ทางสังคมในยุคสมัยต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ทั้งนี้การที่ภาพเหล่านี้ได้รับความสนใจมากขึ้น อาจแสดงให้เห็นถึงจุดชะงักของการวิจัยภาพนรกสมัยโคะได-จูเซ เพราะหลักฐานและบันทึกเกี่ยวกับผลงานสมัยก่อนปลายศตวรรษที่ 16 นั้นพบน้อยมาก เนื่องจากในยุคนั้นการพิมพ์ยังไม่แพร่หลายถึงชนชั้นสามัญ และไม่นิยมลงนามในภาพจิตรกรรม จึงมิใช่เรื่องง่ายและต้องใช้เวลามากในการสืบหาหลักฐานเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่

กระนั้นจากแนวโน้มการวิจัยเชิงสำรวจภาพนรก โดยนักวิจัยต่าง ๆ เช่น 鷹巢純 TAKASU Jun, 矢島新 YAJIMA Arata, 田村正彦 TAMURA Masahiko,

小栗栖健治 OGURISU Kenji, TANTISUK Namsai เป็นต้น พบว่าปัจจุบันมีภาพนรกเก็บรักษาตามวัดและพิพิธภัณฑ์มากกว่า 100 ชิ้น และเป็นไปได้สูงมากว่ายังมีผลงานอีกหลายชิ้นที่ยังตกสำรวจ นอกจากนี้บันทึกหรือหลักฐานลายลักษณ์อักษร ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผลงานและที่แสดงแนวคิดเบื้องต้นหลังการสร้างงาน ก็เป็นส่วนประกอบหนึ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง ทว่าปัจจุบันหลักฐานเหล่านี้หาได้ยากยิ่ง ต้องใช้เวลาและความร่วมมือจากวัดหรือพิพิธภัณฑ์ในการสำรวจ ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาวิจัยภาพนรก โดยเฉพาะผลงานหลังยุคจูเซพัฒนาอย่างเพียงพอแล้ว เนื่องจากยังขาดการศึกษาตัวอย่างโดยละเอียด ทั้งแง่การตีความ ประวัติการสร้าง สภาพสังคม แนวคิดเบื้องต้นหลังการสร้างงาน การเชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ นอกเหนือจากที่สามารถมองเห็นจากผลงานโดยตรง ผู้เขียนจึงเห็นว่ายังจำเป็นต้องได้รับความสนใจ ความร่วมมือจากทั้งนักวิจัยเก่า ใหม่ และผู้เก็บรักษาผลงาน เพื่อสำรวจค้นหาหลักฐานใหม่ที่เกี่ยวข้องอีกมาก เพื่อให้สามารถศึกษาอย่างกว้างขวางต่อไปในอนาคต

ข้อมูลภาพประกอบ

1. ภาพ “閻魔府之図 (Enmafu-no-zu)” วัด 東明 (Toumyou) จังหวัดคานากาวะ
เขียนสีบนกระดาษ งาน 1 ชุดมี 1 ภาพ ขนาด 191.0x159.0 ซม. ปลายศตวรรษที่ 18-ต้นศตวรรษที่ 19
อ้างอิง: 川崎市市民ミュージアム編 (1989). 『閻魔登場—閻魔登場展解説図録—』. 神奈川県: 川崎市市民ミュージアム.
2. ภาพ “十王地獄図 (Juuou-jigoku-zu)” หอศิลป์ 出光美術館 (Idemitsu Bijutsukan) กรุงโตเกียว
เขียนสีบนผ้าไหม งาน 1 ชุดมี 2 ภาพ ภาพประกอบเป็นส่วนหนึ่งของภาพที่ 2 ขนาด 160.5x137.8 ซม. ศตวรรษที่ 14
อ้างอิง: 富山県[立山博物館]編 (2001). 『地獄遊覧: 地獄草紙から立山曼荼羅まで』. 富山: 富山県[立山博物館].
3. ภาพ “十王図 (Juuou-zu)” Agency of Cultural Affairs กรุงโตเกียว
เขียนสีบนผ้าไหม งาน 1 ชุดมี 10 ภาพ ภาพประกอบเป็นส่วนหนึ่งของภาพที่ 8 ขนาด 80.6x45.7 ซม. สมัยซ่งใต้
อ้างอิง: 鈴木敬編 (1983). 『中國繪畫總合圖録 第三卷 日本篇 I 博物館』. 東京: 東京大學出版會.

เอกสารอ้างอิง (References)

- [1] พวงทิพย์ เกียรติสทกุล. (2555). *ญี่ปุ่นกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ค.ศ. 1945-1975*. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- [2] Gordon, A. (2003). *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*. New York: Oxford University Press.
- [3] Kingston, J. (2011). *Contemporary Japan: History, Politics and Social change since 1980s*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- [4] Reader, I., & Tanabe Jr., George J. (1998). *Practically Religious: Worldly Benefits and the Common Religion of Japan*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- [5] 井手誠之輔 (2001). 『日本の美術 418 日本の宋元画』. 東京: 至文堂.
- [6] 井上啓治 (1993). 「『本朝酔菩提全伝』『善知安方忠義伝』における〈地獄絵・地獄 信仰〉 -京伝考証における認識・主題形成と読本作品」 『江戸文学』 10, 85-111.
- [7] 大串純夫 (1954a). 「地獄絵」 『東京国立博物館研究誌』 43, 16-21.
- [8] _____ (1954b). 「法成寺十斎堂の地獄絵」 『美術研究』 176, 96-102.
- [9] 小栗栖健治 (2004). 「熊野観心十界曼荼羅の成立と展開」 『塵界』 15, 129-242.
- [10] _____ (2007). 「熊野系『浄土双六』論序説」 『絵解き研究』 20・21, 77-111.
- [11] _____ (2011). 「『往生要集絵』の諸本 (3) 誓教寺本『三界六道図絵』」 『塵界』 22, 37-57.
- [12] 加須屋誠 (2007). 「往生要集絵の成立と展開」 『国宝六道絵』 (215-259). 東京: 中央公論 美術.
- [13] 梶谷亮治 (1979). 「陸信忠筆十王図」 『國華』 1020, 22-38.
- [14] 片野達郎 (1967). 「西行『聞書集』の『地獄絵を見て』について」 『和歌文学研究』 21, 23-40.
- [15] 新谷尚紀 (2008). 「日本の死と葬送の民俗 - 伝統社会の死と現代社会の死: 仏教と葬儀 -」, S-Space Seoul National University's Online Institutional Repository. http://sspace.snu.ac.kr/bitstream/10371/4941/3/ReligionandCulture_v14_043%5B1%5D.pdf
- [16] 新谷尚紀 (2015). 「葬送習俗の民俗変化 I 血縁・地縁・無縁」 『国立歴史民俗博物館 研究報告』 191, 9-60.
- [17] 真保亨 (1991). 「地獄絵における敦煌本十王経図巻」 『芸術研究報』 12, 3-14.
- [18] 末本文美士 (2012). 『現代仏教論』. 東京: 新潮社.
- [19] 菅村亨 (1987). 「極楽寺本『六道絵』について」 『仏教芸術』 175, 51-71.
- [20] 関山和夫 (1978). 「賽の河原に佇む近代人」 『日本及日本人』 1548, 44-51.
- [21] _____ (1990). 「地獄絵の絵解き」 『国文学解釈と鑑賞』 55 (8), 135-141.
- [22] 曾田めぐみ (2015). 幕末明治期の美術における祈りと遊びの表象 - 河鍋暁斎筆「地獄極楽めぐり図」を中心に - (博士論文). 大阪: 大阪大学.
- [23] 鷹巣純 (1993). 「めぐりわたる悪道 - 長岳寺本六道十王図の図像をめぐって」 『仏教芸術』 211, 39-59.
- [24] 武田八洲満 (1978). 「五濁悪世に挑む民衆讃歌 - 中世・近世文学からみた因果応報説とその背景」 『日本及日本人』 1548, 52-61.

- [25] 田村正彦 (2015).「追善供養のための地獄絵:南蔵院(柏市)「六道図」に描かれた子供の位牌」『明治大学国際文学研究』8 (1), 158-141.
- [26] TANTISUK, Namsai (2016).「近世の往生要集絵の図様と構成—冥界のイメージ論—」.(博士論文). 大阪:大阪大学. 1-259.
- [27] 辻惟雄 (2009).『日本美術史』. 東京:美術出版社.
- [28] 中野玄三 (1989).『六道絵の研究』. 京都:淡交社.
- [29] 中野照男 (1974).「朝鮮の地獄十王図について—日本伝来品を中心として」『仏教芸術』97, 124-139.
- [30] _____ (1993).「高麗時代の地藏十王図」『美術研究』356, 218-221.
- [31] 錦仁 (2003).『東北の地獄絵 死と再生』. 東京:三弥井書店.
- [32] 西田直樹 (2000a).『「往生要集絵巻」詞章と絵の研究』. 大阪:和泉書院.
- [33] _____ (2000b).「『平かな絵入往生要集』第三図『等活地獄』の研究—地獄図における音声の視覚的表現について」『秋田桂城短期大学紀要』9, 59-71.
- [34] _____ (2001).「兵庫県大覚寺蔵『往生要集絵』右幅の研究」『秋田桂城短期大学紀要』11, 1-18.
- [35] 林雅彦(1990).「絵解きと説話文学—立山地獄と女人」坂本要(編),『地獄の世界』, 471-499. 東京:北辰堂.
- [36] _____ (2001).「東アジアの『地獄絵』少考—中国・朝鮮半島に見る地獄の文学と絵画」『説話・伝承学』9, 1-13.
- [37] _____ (2011).「『地獄絵』を絵解き勸進する僧—表紙によせて」『絵解き研究』23, 148-152.
- [38] 宮家準 (2007).「死者と生者の接点—民俗宗教の視点から—」『宗教研究』80 (4), 815-836.
- [39] 宮次男 (1968).「日本の地獄絵」『古美術』23, 7-50.
- [40] _____ (1988).「六道絵」『日本の美術』271, 1-84.
- [41] _____ (1990).「近世の『往生要集』版本と挿絵」『国文学解釈と鑑賞』55 (8), 149-160.
- [42] _____ (1991).『和字絵入往生要集について』(調査研究報告). 東京:国文学研究資料館文献資料部.
- [43] 矢島新 (1989).「新出の六道絵六幅対をめぐって」『國華』1120, 42-54.
- [44] _____ (1996).「長徳寺蔵六道絵」『國華』1210, 27-32.
- [45] 山本亜衣子 (2002).「『熊野観心十界曼荼羅』の成立時期について」『日本美術研究』2, 45-55.
- [46] 渡辺昭五 (1987).「16日正月と地獄絵の唱導」『芸能』29 (1), 8-19.
- [47] 渡邊千恵子 (2011).「葬儀と家族をめぐる現代的課題」『尚絅学院大学紀要』61・62, 11-18.